

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...

СЛАВЯНЕ И РУСЬ, Moskwa 1968, s. 471.

Omawiana pozycja jest księgą pamiątkową wydaną dla uczczenia 60 rocznicy urodzin i 40-lecia pracy naukowej znanego radzieckiego badacza B. A. Rybakowa. Obszerna tematyka, poruszana w kilkudziesięciu artykułach, koncentruje się więc wokół problemów będących trwałym przedmiotem zainteresowań jubilata, tj. głównie powstania i rozwoju ruskiej kultury. Część wstępna składa się z uroczystej dedykacji zespołu redakcyjnego oraz krótkiej biografii B. A. Rybakowa (nie zamieszczono bibliografii z racji wydania osobnej, poświęconej temu uczonemu broszury). Artykuły w ogólnej liczbie 64 ugrupowane są w 3 rozdziały, z których pierwszy, najobszerniejszy, koncentruje się wokół problematyki czysto archeologicznej, następny, historyczny, skupia prace oparte w większości na analizie źródeł pisanych, sięgające zakresem aż po XVII w.; ostatni wreszcie rozdział, zatytułowany: *Historia kultury*, łączy niejako elementy obu poprzednich, kładąc akcent na zagadnienia sztuki. Dokładne omówienie ich wysoce interesującej treści nie jest, rzecz jasna, możliwe, zmuszając do sumarycznego potraktowania z wyodrębnieniem tylko kluczowych pozycji, przede wszystkim zawartych w pierwszym rozdziale.

Kilka artykułów omawia kwestie związane z formowaniem się stosunków osadniczych i etnicznych na terytorium Słowiańszczyzny Wschodniej w starszych fazach wczesnego średniowiecza. Cennym przyczynkiem jest praca W. A. Ilińskiej (*Новые данные о памятниках середины I тысячелетия н.э. в днепровской левобережной лесостепи*), przynosząca pierwszą publikację materiałów osadniczych z obszaru lewobrzeżnej Ukrainy, datowanych na VI—VII w. Choć ułamkowe, pochodzące z badań zwiadowczych, kładą one wszelako kres hipotezom o rzekomej, panującej tu do VIII w. pustce osadniczej. I. P. Rusanowa (*О керамике ранне-средневековых памятников Верхнего и Среднего Поднепровья*) wyróżnia na podstawie inwentarza ceramicznego trzy prowincje kulturowe. Obszar górnego biegu Dniepru i stwierdzone tu stanowiska z VI—VIII w. typu Kołoczyn, Tuszemla autorka wiąże z żywiołem bałtyjskim, utrzymującym się tu jakoby do ostatnich stuleci I tysiąclecia. Za niewątpliwie słowiańskie uważa natomiast terytorium prawobrzeża Dniepru na pld. od Prypeci, zajęte przez kulturę typu Korczak, gdzie według niej można obserwować ciągłość rozwojową do okresu Rusi Kijowskiej. W kulturze typu Pieńkowka, zajmującej tereny w dorzeczu górnego Bohu i Taśmina, dostrzega mieszanie się miejscowych elementów postczerniachowskich z wpływami bałtyjskiej Północy. W miejsce kontynuacji tych specyficznych odrębności rozprzestrzenia się i tu w VII—VIII w. jednolita dla całego prawobrzeża kultura typu Łuka Rajkowiecka. Na marginesie tej interesującej, choć nie bezspornej próby systematyzacji warto zwrócić uwagę, iż zawarte w niej, podobnie

zresztą jak w innych pracach autorki na ten temat, argumenty zyskałyby na ważkości, gdyby wzbogaciły je statystyczne zestawienia występowania poszczególnych typów, tabele pomocnicze, wykresy etc. Bliski tematycznie jest artykuł P. N. Trietia k o w a (*О древнейших рудах и их земле*), w którym autor utożsamia terytoria środkowego Naddnieprza, zajęte przez zespoły kulturowe typu Pieńkowska—Martynowska—Pastyrskoje, z „ziemią ruską” i cofa to pojęcie w ślad za niektórymi uczonymi radzieckimi do VI—VII w. Autor podtrzymuje swój dawny pogląd o pochodzeniu głównej masy nosicieli tej kultury z obszarów górnego Naddnieprza, głównie dorzecza Desny, wysuwając jednak ostrożnie nową hipotezę o ich mieszanii z miejscową, postczerniachowską ludnością alańską — Rusami, dającą zarówno nazwę określonemu terytorium, jak też wpływającą na specyficzny charakter występującej tu kultury. O ile jednak obecność w tym kręgu w VI—VIII w. obcych etnicznie komponentów, a to oprócz alańskich również huno-bułgarskich, wydaje się obecnie niewątpliwa, o tyle brak dowodów ich nawiązania do poprzednich stuleci. Podobnie istnienie ludu Rus w tym okresie opiera się na dosyć dowolnym odczycie niecałkowicie zasługującej na wiarę informacji syryjskiego historyka z VI w. Pokrewnego kręgu zagadnień dotyczą: artykuł G. B. Fiedorowa i L. L. Polewoja (*Материальная культура ранних славян в карпато-дунайских землях*), zawierający omówienie aktualnego stanu badań nad początkami osadnictwa słowiańskiego na terenie Rumunii, oraz opublikowanie przez A. T. Smileńko (*Находка 1928 г. у г. Новые Сенжары*), bogatego pochówka z terenu Połtawszczyzny, datowanego monetami bizantyjskimi na koniec VII w.

Złożone problemy zasiedlenia płn. partii Rusi omawia kilku autorów, poczynając od E. A. Szmida (*О смоленских длинных курганах*). Daje on krótkie podsumowanie dotychczasowych badań tzw. długich kurhanów, przypisywanych różnym grupom etnicznym znajdującym się na podobnym poziomie rozwoju ekonomiczno-społecznego — formę praktykowaną w IV—X w., miejscami przeżywaną się do pocz. XI w. Autor uważa za konieczne rozwarstwienie tego z pozoru tylko jednolitego zjawiska na osobne grupy terytorialne, omawiając szczegółowiej specyfikę obrządku grupy smoleńskiej. W. W. Siedow (*Амулеты-коньки из древнерусских курганов*) zajmuje się jednym typem zabytków — amuletami o kształcie koników, występującymi w X—XIII w. na terytorium płn. części Wschodniej Słowiańszczyzny, głównie zaś na ziemiach płockiej i smoleńskiej, widząc w tej formie ślady wierzeń dawnego substratu bałtyjskiego, rozplywającego się stopniowo pośród przybyłej ludności krywickiej.

Praca N. W. Tuchtinej (*Об этнической принадлежности погребенных волховского типа*) omawia specyficzną formę pochówków, tzw. sopki, tj. duże kopulaste kurhany ciałopalne z konstrukcjami kamiennymi, występujące w dorzeczu Wołchowa, datowane przez autorkę na IX—X w. i uznane za pochówki Skandynawów. Podobne ich zaszeregowanie nie może nie budzić sprzeciwu, jeśli uwzględnimy fakt, iż na ich ubogie inwentarze składają się głównie przedmioty bałtyjskiego i fińskiego pochodzenia. G. F. Sołowiowa (*К вопросу о приходе радимичей на Русь*) powraca do wielokrotnie dyskutowanego problemu Radymiczów, sięgając do analizy materiałów toponimicznych, w których świetle zarysowuje się strefa pograniczna tego plemienia z Siewierzanami i Wiatyczami oraz ekspansja krywicka na jego terytoria w XI—XIII w. Autorka nie znajduje dowodów przyścia Radymiczów z obszaru Polski, wysuwając ostrożnie hipotezę o ich pochodzeniu z obszarów naddnieprzańskich.

Znaczna część artykułów poświęcona jest niektórym działom rzemiosła staro-

ruskiego. A. A. Bobrinskij (*О древнерусской обварной керамике*) zajmuje się znanym do dziś z etnografii pñ. Rosji zwyczajem „hartowania” rozpalonych naczyñ w roztworze mąki, dowodząc jego rozpowszechnienia również we wczesnym średniowieczu, o czym świadczą służące do tego celu drewniane przybory, odkryte w Starej Ładodze, Nowogrodzie i Pskowie. Autor skłonny jest dostrzegać w tym zabieg o charakterze magicznym, pozbawiony praktycznego znaczenia, uprawiany we wczesnym średniowieczu głównie przez użytkowników, nie zaś przez producentów naczyñ L. A. Gołubiewa (*Квартал металлургов в Вышгороде*) omawia materiały z badań z lat 1934—1937 w Wyszgorodzie, publikując ocalałe kolekcje ze zbiorów Głównego Muzeum Historycznego. Odkryto tam we wschodniej części grodu centralnego znaczne skupisko pracowni kowalskich i jubilerskich z XII—XIII w., przy czym autorka stwierdza łączenie obu zawodów przez niektórych rzemieślników.

T. Nikolskaja (*Кузнецы железу, меди и серебру от вятич*) omawia zabijki związane z kowalstwem i złotnictwem, odkryte podczas badań znanych z latopisów grodów Domagoszcz i Sereńsk, w ziemi Wiatyczów, gdzie reprezentowane są zarówno narzędzia produkcji, jak i wytwory. Zwraca uwagę niemal pełne wyposażenie kuźni, łącznie z ciężkim młotem, oraz liczne narzędzia rolnicze dla uprawy sprzężanej, a pośród narzędzi jubilerskich unikatowe znalezisko kamiennej formy do odlewania taśmowatych szerokich bransolet segmentowych, zdobionych przedstawieniami figuralnymi.

Artykuł I. I. Makarowej i S. A. Pletniewej (*О центрах эмальерного дела в Древней Руси*) stanowi przede wszystkim próbę wydzielenia na podstawie analizy stylistycznych odmienności 4 centrów ruskiego emalierstwa w XI—XII w.: kijowskiego, rzańskiego, włodziemskiego i nowogrodzkiego. Sztuka zdobienia rozmaitych przedmiotów emalią komórkową wyrosła na Rusi jako naśladownictwo wytwórczości bizantyjskiej, zarówno w technice, jak też stylu, i choć jej nie dościgła, osiągnęła jednak, z wyjątkiem ośrodka włodziemskiego, bardzo wysoki poziom. Pokrewnej tematyce — rozwojowi produkcji szklanej — poświęcony jest przyczynek J. L. Szczapowej (*Мастерская стеклодела в древнем Любече*), omawiający odkrytą w 1957 r. w Lubeczu XII-wieczną pracownię produkującą bransolety. Na podstawie analizy spektrum wytworów autorka wiąże ją z działalnością ruskich rzemieślników, posługujących się odmienną recepturą niż pracujący jednocześnie na Rusi Grecy. Ta, należąca do najwcześniejszych, ruska pracownia szklarska zaspokajała jednak, według autorki, jedynie minimalną część zapotrzebowania Lubęczan na ozdoby tego typu.

Z kilku artykułów poświęconych szerszej problematyce ukształtowania się ruskiego osadnictwa na wyróżnienie zasługuje przyczynek L. W. Aleksiejewa (*О распространении топонимов „меза” и „рубез” в восточной Европе*) poświęcony analizie terytorialnej toponimów „mieża” i „rubież”, znanych na Rusi tylko z jej pñ.-zach. ziem, zasiedlonych niegdyś przez plemiona Krywiczów i Słowian Nadilmeńskich. Autor doszedł do wniosku, iż rozmieszczenie nazw „mieża” odpowiada w większości granicom z XII w. księstw nowogrodzkiego, połockiego, pskowskiego i smoleńskiego, odbijając nawet ich chwilowe, historycznie uchwytnie zmiany, natomiast późniejszy XIII-wieczny termin „rubież”, oznaczający pierwotnie czynność pobierania cla, skupia się głównie na granicy ziem ruskich i litewskich.

Artykuł W. I. Dowżenoka (*Сторожевые города на юге Киевской Руси*), poświęcony problemowi obrony pñ. pogranicza Rusi Kijowskiej przed koczownicami, zawiera omówienie systemów grodów-twierdz z X—XII w., wznoszących

się wzdłuż Suły, Rosi, i Dniepru, z analizą ich wzajemnych powiązań, roli poszczególnych punktów etc. Obszerniej przedstawione zostały wyniki badań nad Woinem — grodem nad Sułą, stanowiącym zarazem ośrodek rzemieślniczo-handlowy, oraz Czuczynem (dziś Szczuczyńskie Grodzisko), interpretowanym jako centrum wielkich feudalnych włości.

A. W. Uspienskaja (*Древнерусское крестьянское жилище по материалам селищ*) zajęła się stosunkowo słabo zbadaną problematyką domostwa wiejskiego wczesnośredniowiecznej Rusi, na podstawie badań przeprowadzonych na płu. obszarach Rosji. Autorka przytacza szereg interesujących szczegółów dotyczących konstrukcji domów naziemnych, twierdząc zarazem, iż jednocześnie użytkowanie w tych samych rejonach półziemianek nie było wynikiem różnic plemiennych czy etnicznych, lecz zależało od lokalnych odmienności środowiska geograficznego. Pogląd podobny, dosyć często reprezentowany, wydaje się być poważnym uproszczeniem, nie uwzględniającym całej złożoności procesu osadniczego, gdzie obrosłe tradycją prawidła postępowania człowieka w stosunku do środowiska mogły mu pozostawiać jedynie niewielki margines dowolności. Stąd podstawą jedynie rzeczowych wniosków w owej kwestii mogłaby się stać skrupulatna analiza mikroregionalna.

Kilka interesujących artykułów poświęcili autorzy zagadnieniom związanym z wzajemnymi kontaktami, handlem i obrotem pieniężnym. Ważną pozycję w tej grupie stanowi artykuł W. W. Kropotkina (*Новые материалы по истории денежного обращения в восточной Европе в конце VIII — первой половине IX в.*), poświęcony zagadnieniom czasu i dróg napływu monety arabskiej na obszary Europy wschodniej. Jej najstarsze znaleziska z VIII—IX w. pochodzą z obszarów zajętych wówczas przez plemiona bałtyjskie, fino-ugryjskie lub tureckie. Polemizując z poglądami W. L. Janina, autor broni tezy o poważnej roli kaganatu chazarskiego w tej dziedzinie, gdzie według koncepcji niektórych uczonych bito nawet przez pewien czas dirhemy naśladnie. Krótki szkic F. D. Gurewicz (*Ближневосточные изделия в древнерусских городах Белорусси*) zawiera omówienie cennych znalezisk naczyń szklanych produkcji bizantyjskiej i syryjskiej, irańskich fajansów, szczątków jedwabnych tkanin itp., pochodzących z XII—XIII-wiecznych nawarstwień miast zachodniej Białorusi, głównie Grodna, Nowogródka, Słonimia, Wołkowyska. Według przypuszczeń autorki znaczna ich część stanowiła przedmiot przewozu, reszta — być może — zdobycz wojenną.

A. P. Smirnow (*Древняя Русь и волжская Болгария*) poświęcił swój artykuł archeologicznym świadectwom kontaktów Rusi z Bułgarami nadwołżańskimi, uzupełniając powściągliwie w tej dziedzinie informacje latopisów. Wpływy Rusi na terytoria bułgarskie, wyraźnie w różnych dziedzinach kultury, przybrały szczególnie na sile w XII—XIII w., kiedy istniały tam osobne osiedla typu wiejskiego, jak też np. ruska dzielnica grodu Wielkie Bułgary. Z drugiej strony wyroby bułgarskie, głównie ceramika, trafiały na teren sąsiednich ziem ruskich, wywierając np. znaczny wpływ na produkcję średniowiecznych garncarzy moskiewskich. Wzajemne związki utrzymywały się przez cały okres istnienia Złotej Ordy.

Artykuł W. K. Kuźniecowa (*Энкольпионы Северного Кавказа*) zawiera pełne zestawienie 12 ruskich enkolpionów (brązowych składanych krzyżyków) z XI—XIII w., znalezionych na obszarach płu. Kaukazu, oraz analizę chronologii poszczególnych egzemplarzy i próbę ustalenia sposobów przywozu. Wbrew wygłaszanym niekiedy opiniom autor jedynie niewielką ich część wiąże z obecnością

ruskich brańców w niewoli tatarskiej, a większość uważa za rezultat starszych, znanych z kronik, związków płn. Kaukazu i Alanii z Rusią Kijowską.

M. W. Fechner (*Крестовидные привески „скандинавского” типа*) zajęła się w swym artykule innego typu krzyżykami — równoramiennymi z ornamentem geometrycznym, datowanymi na XI—XII w., uważanymi przez A. A. Spicina za import skandynawski. Przecistawiając się temu pogładowi autorka wskazuje na znaczne skupienie przedmiotów tego typu na niektórych obszarach Rusi, np. na terytoriach radymickich czy w ziemi włodziemsko-suzdalskiej, oraz stosunkowo częste występowanie na Litwie, Łotwie, w Estonii i Finlandii, wobec nikłej liczby okazów znanych z Norwegii i Szwecji. W konkluzji dowodzi ich pochodzenia z bliżej nie określonych pracowni ruskich.

Z rozdziału drugiego poza zaprezentowanymi artykułami Aleksiejewa i Sołowiowej, poświęconego w ogromnej większości interpretacji średniowiecznych i późniejszych źródeł pisanych, warto zwrócić uwagę na przyczynek W. T. Paszuto (*Древняя Русь и Венгрия*), gdzie mowa nie tylko o związkach dynastycznych i militarnych sojuszach, ale i o wczesnośredniowiecznym osadnictwie ruskim na terenie Węgier.

Na uboczu innych grup tematycznych pozostaje artykuł S. S. Szirińskiego (*Ремешные бляшки со знаками Рюриковичей из Вирки и Гнездова*), poświęcony ważkiej i skomplikowanej problematyce genezy i ewolucji tamgi — znaku rodowego Rurykowiczów. Autor przychyła się do opinii, upatrujących prawzór znaku w wizerunku rodowego totemu w postaci nieokreślonego drapieżnego ptaka, przedstawiając zarazem próbę rekonstrukcji mechaniki jego przekształceń w wyniku dziedziczenia, poczynając od księcia Igora poprzez licznych męskich potomków księcia Włodzimierza Wielkiego. Przytaczając jako przedstawienie znaku Rurykowiczów rozetkową aplikację z Birki, zdobioną w rzeczywistości uproszczonym motywem palmety (znanej na obszarze wczesnośredniowiecznej Europy, poczynając choćby od kręgu sztuki „późnoawarskiej” z VIII—IX w.), dostarczył autor mimo woli argumentu za koniecznością znacznego poszerzenia podstawy studiów nad tym frapującym zagadnieniem.

Kilka artykułów, skupionych w większości w ostatnim rozdziale, poświęconych jest zagadnieniu sztuki ruskiej. Tematykę o najszerszym zakresie, obrazującą podłoże wykształcenia się halickiej szkoły w architekturze XII—XIII w., porusza w swym krótkim przyczynku P. A. Rappaport (*К вопросу о сложении галицкой архитектурной школы*), wskazując na jej wyodrębnienie od pozostałych obszarów Rusi w wyniku silnych oddziaływań architektury romańskiej, płynących z obszaru ziem Polski. M. K. Karger (*К вопросу о памятниках зодчества XII в. в Волковыске*) podsumowuje wyniki kolejnych badań kamiennych fundamentów nie ukończonej cerkwi z XII w. na wolkowskim zameczysku, w pobliżu której natrafiono na znaczne ilości nie wykorzystanych materiałów budowlanych w postaci kamieni i stosów plint.

Detale wystroju architektonicznego są tematem interesującego szkicu W. P. Darkiewicza (*О некоторых византийских мотивах в древнерусской скульптуре*). Autor wysuwa hipotezę o wpływie kompozycji figuralnych, zdobionych słynne bizantyjskie szkatułki z kościanymi okładzinami, na takie wybitne wytwory sztuki ruskiej, jak dwie łupkowe tablice z płaskorzeźbami z XI—XII w. (dziś w cerkwi Spasa na Bieriéstowie), przedstawiające Herkulesa i Dionizosa, oraz na ornamentykę zwierzęcą ścian soborów z XII—XIII w.: Dymitriewskiego w Włodzimierzu i Georgiewskiego w Juriewie Polskim.

G. K. Wagner (*Четырехликая капитель из Боголюбова*) wysunął śmiało

hipotezę, dotyczącą osobliwego czworokątnego kamiennego kapitelu z przedstawieniem ludzkiej twarzy z Bogolubowa, dawnej rezydencji księcia Jerzego Dołgorukiego. Autor widzi w niej 4-stronny wizerunek Bogurodzicy, wieńczący słup stojący pierwotnie przed XII-wieczną cerkwią pod jej wezwaniem, co stanowiło dalekie echo utrzymującej się tradycji pogańskich wieloobliczowych idoli w typie Światowita wyłowionego ze Zbrucza. Obszerniejszy wykład o niektórych elementach pogańskich wierzeń dawnych Słowian przynosi artykuł M. N. Wieleckiej (*О новогодних русалиях*). Autorka analizuje symbolikę obrzędów zachowanych w słowiańskim folklorze, dochodząc w konkluzji do wniosku, iż u podłoża „rusalij” Słowian Południowych i Wschodnich leży prastare rodzime wątki, nie zaś przetworzone dziedzictwo kultów antycznych.

Muzyce, dziedzinie sztuki (rzadko reprezentowanej w źródłach archeologicznych) poświęcona jest publikacja B. A. Kołczina (*Музыкальные смычковые инструменты древнего Новгорода*). Autor skoncentrował się głównie na opisie i rekonstrukcji dwóch najlepiej zachowanych spośród znalezionych w Nowogrodzie egzemplarzy gęśli, datowanych na XII i XIV w. Najstarsze instrumenty smyczkowe przybyć miały na Ruś wprost z Azji środkowej lub za pośrednictwem Bizancjum jednocześnie z ich pojawieniem się w Europie zachodniej, tj. w XI w.

Kilkanaście artykułów (zwłaszcza w pierwszym, archeologicznym rozdziale) to typowe przyczynki, przynoszące bądź publikacje wyników badań jednego stanowiska, bądź też grupy czy pojedynczych egzemplarzy zabytków, często bardzo interesujące, twórczo przewartościowujące dotychczasowe poglądy, jednak bez szerszego, jak w przypadku omówionych, rozwinięcia problematyki ogólnej. Z konieczności przeto ograniczyć się należy do informacji, iż prace P. I. Zasurecwa, N. K. Lisicnej oraz J. W. Kucharenki stanowią sprawozdania z badań; artykuły W. P. Lewaszewej, W. A. Malm, M. G. Rabinowicza, T. W. Rawdinej poświęcone są określonym typom ozdób; przyczynki A. N. Kirpicznikowa, E. W. Czemienco i R. A. Jury stanowią publikacje jednostkowych zabytków; natomiast N. G. Niedoświwna zadała sobie trud weryfikacji datowania skarbu ozdób, znalezionego w ubiegłym stuleciu. Zdecydowanie zasługuje na wyróżnienie pomieszczona w ostatnim rozdziale publikacja A. F. Miedwiediewa (*Загадочная надпись начала XI в. из Новгорода*), dotycząca zagadkowego znaleziska z XI-wiecznych warstw Nowogrodu. Jest to fragment żebra krowiego, pokrytego wydrapanym napisem w nieznanym alfabecie, który autor — przyznając się do pełnej w tej dziedzinie niekompetencji — skłonny jest na podstawie wnioskowania pośredniego uznać za specjalną odmianę skandynawskich run. Warto również zwrócić uwagę na dwa interesujące artykuły o tematyce dosyć dalekiej od reprezentowanej w omawianym tomie, a mianowicie: A. K. Ambroza (*Деталь восточно-балтийского питьевого рога из села Лезгур Северо-сетинской АССР*), stanowiący przyczynek do zagadnienia zasięgu występowania wschodniobałtyjskich przedmiotów zdobionych emalią, oraz E. A. Symonowicza (*Железные гребешки с поселений черняховской культуры*) o żelaznych grzebieniach kultury czerniachowskiej, w których autor widzi narzędzie służące do rozczesywania przędzy.

Pełne wyczerpanie treści omawianego tomu wykracza poza możliwości i ambicje recenzenta, skupiającego uwagę głównie na tematyce archeologicznej lub pokrewnej. Poważna część artykułów zawartych w drugim oraz trzecim rozdziale wzbudzi z pewnością zainteresowanie innych specjalistów, tj. mediewistów i historyków nowożytnych, i zostanie omówiona na łamach wydawnictwa o odpowiednim profilu. Bogactwo tematyczne artykułów, często mimo skąpej objętości poświęconych zagadnieniom węzłowym dla dziejów kultury Wschodniej Słowiańszczyzny.

uniemożliwia dokonanie jakiegos generalnego podsumowania. Zbiór, zgodnie z intencjami autorów i redakcji, stanowi solidne kompendium wiedzy, z którego w miarę potrzeb korzystać mogą specjaliści różnych dyscyplin. W tej sytuacji pewnym mankamentem, szczególnie uwzględniając zagranicznych użytkowników, jest skąpe ilustrowanie niektórych tekstów. Również zrezygnowanie z bibliografii jubilata, z racji wydania osobnej broszurki na ten temat, nie wydaje się pomysłem fortunym z uwagi na jej znikomą dostępność poza obszarami ZSRR. Nie umniejsza to, oczywiście, walorów wydawnictwa, szczególnie dla osób już wprowadzonych w tematykę rozwoju kultury ruskiej.

Wojciech Szymański

Э. А. ЛЕВОВА. СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ СТАРОЙ РУССКОЙ ВЕЩАНИ И СТРОИТЕЛЬНОГО МАТЕРИАЛА В ПЕРИОД ПЕРВООТРАЖЕНИЯ. „АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ НАУЧНОЕ ОБОЗРЕНИЕ” № 24, 1988, s. 84-88.

Recenzowany artykuł stanowi pierwszą część wieloetapowej pracy autorki z szerszym zakresem tematycznym. Omawia ona problem jej istoty, przedmiot badania, sposób wydzielenia i wyodrębnienia obiektów historycznych, m. in. Prądy, a także w szczególności w tym względzie odwołuje się do strategii warstwa tego stanowiska. Co prawda trzeba wyznać, że E. A. Lewowa została ograniczona tak szeroko problemem jak zagadnienie produkcji ceramicznej starej Ładogi na kilka artykułów, które powstały w jej podręczniku z historii sztuki. Jak informacja autorka, druga część pracy, zawierająca materiały kwestii istnienia warstwy ceramicznej w starej Ładogii oraz analizy obiektów ceramicznych i techniki produkcyjnych, znajduje się w jej pracy z serii „Archeologiczne badania w Starożytnej Rusi”. Zawiera ona analizy obiektów ceramicznych i techniki produkcyjnych opracowane przez E. A. Lewową i D. W. Szumowa będą opublikowane w „Starożytnej Rusi”. Celem tego materiału było przede wszystkim przedstawić historię na łonie kulturalnym jego rozwoju, jak i — przede wszystkim — na podstawie przeliczeń i wyników z badań archeologicznych, wypracowania i typologię i technologiczną analizę materiału archeologicznego. Dotyczy on tej produkcji, koczowniczej w starej Rusi.

Recenzowana część pierwszej pracy poświęcona jest opisowi wytworzenia oraz analizie warstwy wytworzenia typów ceramicznych obiektów reprezentowanych w Starożytnej Rusi. Autorka omawia problematykę archeologiczną i budowlaną. Zmierzając do tego, w latach 1981 opracowała z 1982 wydanych części w ramach II wojny światowej. Ze względu na dużą ilość materiałów oraz możliwość strategii stanowiska stanowi on doskonałą podstawę do problematyki archeologicznej i historycznej nie tylko dla problematyki starej Ładogi, lecz w ogólnym i szerszym zakresie problematyki i historii sztuki. Istotną dla oceny jest przede wszystkim i chronologicznie wyodrębnienie obiektów typów tego rodzaju obiektów na obszarach starej Rusi. Tym samym autorka została w stanie przyczynić się do wypracowania tego materiału, a przede wszystkim jego części, jako wypracowania chronologicznego materiału dla starej Rusi, a po dokonaniu generalnych wyliczeń i analiz, także dla innych terenów, zwłaszcza dotyczących w szczególności.

Prace omawiane przez E. A. Lewową wykładają ponad 200 osób w zakresie sztuki, literatury, sztuki produkcyjnej i sztuki oraz sztuki. Autorka stanowi